

ЗБРОЙНИЙ ОПІР БІЛЬШОВИЦЬКОМУ ТОТАЛІТАРНОМУ РЕЖИМУ НА ПОЧАТКУ 1920-Х РОКІВ В УСРР

© Прокіп Н.З., 2012

Проаналізовано причини, перебіг та наслідки збройного опору більшовицькому тоталітарному режиму на початку 1920-х років в Україні. Показані організованість та масовість збройних повстань Холодноярських отаманів.

The reasons, course and consequences of armed resistance to the Bolshevik totalitarian regime in the early 1920s in Ukraine. Displaying organized armed uprisings and mass atamans Cold Ravine.

Лютнева революція 1917 р., яка вибухнула в Росії, призвела до тектонічних змін в Україні і довкола неї. Вона перетворилася на вузол основних проблем і конфліктів усєї імперії. Виснажена війною, розорена фронтами, які проходили її територією, деморалізована різномасовими окупантами, Україна у 1919 р. стала ще й епіцентром громадянської війни. Українське селянство, яке становило на той час близько 80 % населення, зневірившись у держаних чинниках, само взялося до самооборони та захисту свого фізичного виживання.

Взагалі події 1917–1921 рр. в Українській історії були чи найдраматичнішими. Тільки за два з половиною роки в Україні дев'ять разів змінювалася влада. У цих умовах хаосу і анархії аграрна революція була однією з найважливіших рушійних сил подій періоду 1917–1921 рр. У 1918 р. селянські повстання набули особливо великих масштабів, вони спрямовувалися не лише проти землевласників, але й проти представників інших держав на території України. Це свідчить про те, що національні цілі, настанови не були чужими для українських селян. Проте пріоритетними для них були соціальні прагнення: вони хотіли більше землі, поділу великих землеволодінь без відшкодування. Селяни прагнули досягнути рівності власними силами. Українські уряди намагалися керувати селянами, однак безуспішно. Протягом цих років серед українських селян знову ожили давні козацькі та гайдамацькі ідеали.

Десятками років советські ідеологи змальовували повстансько-партизанську боротьбу українського народу як деструктивну, анархічно-диверсійну діяльність, бандитизм. Таке тлумачення не є правильним, воно спотворює правдивий зміст цієї форми національно-визвольної боротьби українців.

Численні мемуаристи того часу, військові і політики давали повстансько-селянському руху в Україні дуже неоднозначну характеристику. Разом з Винниченком, який глузливо навішав ярлик “отаманії”, розцінювали народну війну як анархію і вважали, що ця “отаманія” і була губителем української революції. Нерідко аналогічні висновки трапляються і тепер. Проте немає нічого правдивішого і переконливішого, як свідчення з боку супротивника про суть і роль українського повстання. Як відомо, починаючи чергову військову кампанію проти України і її народу, Красная армія засилала на територію країни агітаторів, розвідників і диверсантів. Вони мали основне завдання – ідеологічну дезорганізацію в тилу Дієвої Армії УНР. Перед такою черговою акцією на початку кампанії 1920 р. агітаторів-диверсантів інструктував сам голова Реввійськради Л.Д. Троцький. Потім його промова була оформлена як “Інструкція агітаторам-комуністам на Україні”. Ось що там було написано: “Ні для кого не секрет, що не Денікін змусив нас залишити межі України, а грандіозне повстання, яке підняло проти нас українське сите селянство. Комуна, надзвичайку, продовольчі загони, комісарів-свреїв зненавидів український селянин до глибини душі. В ньому проснувся вільний дух запорізького козацтва і гайдамаків, який спав сотні літ. Це страшний дух, який кипить, як сам грізний Дніпро на своїх порогах і примушує українців творити чудеса хоробрості. Це той самий дух вольності, який давав українцям нелюдську силу протягом

сотень років воювати проти своїх гнобителів: поляків, росіян, татар і турок і отримувати над нами блискучі перемоги... Пам'ятайте також, що так чи інакше, а нам необхідно повернути Україну Росії. Без України нема Росії. Без українського вугілля, заліза, руди, хліба, Чорного моря – Росія існувати не може: вона задихнеться, а з нею і Радянська влада і ми з вами” [7, с. 44]

Сучасний дослідник Станіслав Кульчицький зазначає, “...що потенціал громадського протистояння всередині національно-демократичного табору виявився надто високим. Це не дає нам права характеризувати період 1917–1920 рр. тільки як визвольні змагання. Визвольна боротьба не вичерпувала всієї сукупності подій, хоч і була їх найголовнішою складовою. Соціальні суперечності підірвали внутрішню єдність табору захисників УНР і зумовили їхню кінцеву поразку. Демагогія і популізм облудних більшовицьких гасел спрацювали однаково успішно і в російському, і в українському середовищах. Саме тому більшовики перемогли як білогвардійців, так і націоналістів. Період 1917–1920 рр. – це одночасно доба національно-визвольних і громадянських воєн” [6, с. 235].

Повстанський рух в Україні історики розділяють на три періоди, кожен з яких має свої характерні ознаки та відмінності. Перший період – 1917 р. до половини 1919 р. Другий – від половини 1919 р. до відступу Армії УНР за Збруч. Третій – 1920–1932 рр., повна окупація України більшовицькою Росією. Практична боротьба українського народу проти російських червоних і білих окупантів у перших двох періодах проявилась у 2-х формах: регулярні війни УНР з більшовицькою Росією та збройній повстансько-партизанській боротьбі окупованої України. Головним завданням повстанських загонів було: дезорганізувати ворожу владу, руйнувати адміністративні утворення, нищити комунікаційні шляхи, зривати продовольчу роботу, знищувати військові частини та представників окупаційної влади [1].

Незважаючи на підписання у березні 1921 р. Ризького мирного договору між РСФСР і УСРР, з одного боку, та Польщею, – з іншого, наслідками якого стали поділ України і визнання Польщею УСРР, на території радянської України розгортався антибільшовицький повстанський рух під гаслом відновлення УНР.

У перший період з 1917 р. до першої половини 1919 р., українці створювали загони самооборони переважно для захисту від грабежів російських солдатів, які вирушили додому через Україну під час стихійної демобілізації російсько-німецького фронту. Кожне село було тоді озброєне не тільки легкою зброєю, але й кулеметами і гарматами. Майже кожна волость і село набули тоді бойового досвіду, організовуючи збройні загони, кількість яких особливо зросла під час доби Гетьманату. Загони очолювали виборні отамани з місцевих жителів. На жаль, не всі вони за своєю національною самосвідомістю та освітою відповідали своєму призначенню. Значна частина повстанських загонів у першому періоді з різних причин не налагодила співпраці з Українською регулярною армією та діяла здебільшого на власний розсуд. Однак у цьому періоді були повстанські загони, які свідомо брали організовану участь у боротьбі за українську державність – це Чучупака Василь Степанович, Артеменко Федір Петрович (отаман Орлик), Ілля Унятовський (Отаман Гонта), Ілля Струк, Антон Рибка та багато інших партизансько-повстанських лідерів Холодноярської Республіки. Боротьба велася централізовано, у травні 1921 року було проведено мобілізацію до лісового війська. «З наказу ч.1. помічника Орлика, сотника Смутненка (Яків Хоменко) зрозуміло, що партизани не просили, а наказували. Так, була проведена мобілізація до війська у Загальцях, Галинці, Качалах, Гаврилівці, Луб'янці, Литвинівці, що на Бородянщині та інших населених пунктах. Його відділ виріс до розмірів полку – 400 осіб піхоти, 120 кавалерії при 9 кулеметах. Москалі обурено називали такі мобілізації «насильними». 8 квітня 1921 року в телеграмі на адресу Київської губернської наради з боротьби з «бандитизмом» Х.Г. Раковський (який був фактичним лідером радянської України у 1919–1923 рр.) обурювався, що отаман Орлик в Чорнобильському повіті оголосив мобілізацію до свого війська. «Нарада при Совнаркомі, – писав Раковський, – пропонує негайно видати і поширити відповідні звернення до місцевого населення, вказавши, що на підставі інструкцій з боротьби з бандитизмом усі мобілізовані [Орликом] і ті, хто покликатимуться, що їх забрали силою, відповідатимуть разом із бандитами і каратимуться Советською владою, як і бандити». Успіхи отамана давали людям надію на те, що комуністичне

ярмо можна скинути, тож його лави зростали. Орлик уже мав п'ять бойових частин. Керували ними отамани Кречет, Зигмунд, Яблучко, Шатило, а Карбонюк очолював «жандармерію», яка карала комнезами, міліцію, взагалі тих, хто не виконував наказів отамана» [5, с. 47].

Підготовка до загального антибільшовицького повстання в Україні розпочалася ще у листопаді 1920 р., коли для організації активних партизанських виступів у ворожому заціллі було залишено кілька тисяч козаків і старшин Армії УНР. За таємними міжурядовими угодами з території Польщі у лютому – листопаді 1921 р. повстання готував очолюваний генералом Ю. Тютюнником Партизансько-повстанський штаб при Головній команді військ УНР (ППШ), а з території Румунії у травні – листопаді – очолюваний генералом А. Гулим-Гуленком штаб Південної групи військ УНР. У самій Україні в березні – червні діяв створений місцевими патріотами та визнаний ППШ Центральний український повстанський комітет (Цупком).

У другій половині 1921 р. чекістами та військовими частинами Червоної Армії були ліквідовані Цупком, більшість місцевих повстанських комітетів, підпільних груп і повстанських загонів. Допити членів Цупкому давали нову інформаційну поживу для чекістів. На превеликий жаль, підпільники почали видавати своїх побратимів.

Більшовики охрестили збройний опір “політичним бандитизмом” (ще у 1921 р. К.Є. Ворошилов – військовий та політичний діяч, член ЦК ВКП(б) публічно заявив: “Україна батьківщина і колыска бандитизму”), усіма засобами потужної пропаганди очорнюючи її учасників, як в очах співгромадян, так і в суспільній думці іноземних держав [1, с. 5].

У 1919–1920 рр. (за зізнаннями самих більшовиків) проти них зі зброєю в руках виступало в Україні в різний час і в різних місцях понад мільйон повстанців, які убили 140 тисяч красноармійців, чекістів і комуністів, грабіжників із продзагонів. Придушуючи ці виступи, ВЧК (за офіційними даними) знищила в Україні близько 400 тисяч осіб. Щоб утримати Україну у 1920–1924 рр тут довелося сконцентрувати понад 1 млн. 200 тис. військ, спровокувати голод і навіть вдаватися до політики т. зв. НЕПУ [1, с. 117].

Улітку 1933 року у Москві була видана “Радянська військова енциклопедія”. Так ось, в її другому томі наведено список повстанських загонів, що діяли на території України у 1920 році. За цим списком було 87 загонів чисельністю від 100 до 5500 бійців. В Україні склалася ситуація, за якої повстанські загони контролювали майже всю територію країни, окрім великих населених пунктів [7, с. 44].

Дослідники Київського «Меморіалу» та Громадського інституту історичної пам'яті в експозиції “Народна війна” подають назви 56 підпільних організацій, партій, повстанських комітетів, штабів, які, за чекістськими документами, вважалися контрреволюційними і діяли підпільно у 1920–1930 рр. Загалом у вказаний період на території України діяло понад 642 підпільних організацій та осередків [1, с. 134].

У наказі № 49 від 20 листопада 1920 р. Ольгопольського Революційного комітету про розстріл повстанців [2, с. 95] зазначається: “... § 4 В те села, где будут оперировать бандиты, немедленно будут посылаться карательные отряды во главе с Революционной Тройкой, для производства суда на месте”. Також цікавий документ з візою “секретно” від квітня 1922 року, який був адресований: Председателю Чернухского Волисполкома тов. Сатура: “... о твердом закреплении Советской власти на Украине приказываем: арестовать 5–10 заложников по вашей воли из числа зажиточных – контрреволюционно настроенных. Арестованных содержать как заложников при волостной милиции...”. У відповідь на опір населення України окупаційній владі більшовики масово застосовували терор: кругову поруку, взяття і розстріли заручників (здебільшого ні в чому не винних людей), призначення відповідачів, “п'ятихатників”, “десятихатників” (спеціально призначені особи з місцевих жителів, що були зобов'язані наглядати за своїми сусідами та регулярно доносити про їхні підозрілі дії відповідним органам влади в Україні згідно з постановою ВУЦВК про затвердження “Положення про десятихатників” від 21 листопада 1923 року. Постанова таємна, опублікуванню не підлягала.), виселення та заслання до концтаборів, гвалтування жінок, спалення будинків, накладення контрибуцій та конфіскацій майна тощо. 26 липня 1921 року постійна нарада в Україні затвердила інструкцію про порядок призначення відповідачів. Цей документ містив рекомендацію виконавцям шляхом терору ставити відповідачів в такі умови, коли вони стають

інформаторами більшовицької влади, надати можливість відповідачам купити собі життя видачею “бандитів”, замінюючи розстріл заручництвом. Вимагалось створювати на селі умови, коли “бандити” і відповідачі будуть боятися доносів з боку незаможних. Передбачалося, що за донос до фонду Комітету Незаможних Селян (КНС) як винагорода потрапить половина конфіскованого майна “куркуля”. Існував ще інститут п’ятихатників та десятихатників, тобто відповідачів (один від 5 і 10 хат заможних селян). У разі провини села відповідачів безжалюбно розстрілювали [1, с. 117].

Численні документи радянських органів державної безпеки, зокрема архівні кримінальні справи, яскраво свідчать про те, що так званий “петлюрівський політичний бандитизм” 1921 р. відзначався масовістю, користувався широкою підтримкою більшої частини населення та підпорядковувався потужним повстанським центрам, тобто становив справжню загрозу утвердженню більшовицької влади в Україні.

Злочини ЧК були настільки «кричущими», що стали предметом розслідування спеціальної комісії міжнародної організації Червоного Хреста. Висновки цієї комісії, а також додані до них знімки, свідчать що чекісти по-звірячому катували і вбивали заарештованих ними людей саме з політичних мотивів. Отже, та людиноненавистницька методика допитів, яку, як правило, пов’язують з 30-ми роками ХХ ст., була вироблена чекістами ще в 20-ті роки [1, с. 96].

Окупаційна советська влада чинила репресії навіть щодо тих українців, які намагалися домогтися справедливості не збройним шляхом, а письмовими скаргами. Аналізуючи збройний опір більшовицько-тоталітарному режиму на початку 1920-х років в Україні, слід зазначити, що національно-визвольні змагання українців не були марними, а визначили подальший хід боротьби. Збройний опір Холодноярських отаманів на шляху до визволення України був сповнений героїчної боротьби та подвигів, створив ґрунт для подальших етапів підпільної партизанської діяльності. Резюмуючи діяльність отаманів, треба відмітити те, в яких складних умовах доводилося вести бої, мобілізувати свої загони, забезпечувати їх боєприпасами та харчами, такі дії ще на два роки стримали утвердження Радянської влади. Траплялося, що повіривши Советській владі, отамани виходили з лісів, складали зброю прагнучи спокійного селянського життя. Але їм повертали зброю, забезпечували боєприпасами і посилали проти своїх співтоваришів, які не припинили боротьби проти грабіжників. Багато хто з них не повернувся: більшість вирішила продовжити боротьбу, інші гинули у братовбивчій війні, багато проривалось через кордон з Польщею і Румунією, там складали зброю, потрапляли у концентраційні табори, або ж не склавши зброї, знову поверталися в Україну як партизани і гинули під кулями чекістів.

Після закінчення Першої світової війни українські селяни мали можливість захищатися і боротися за свою свободу, але дії окупаційних сил цьому перешкодили. Більшовики усіма силами і засобами намагалися утвердити свою владу на Україні для цього вони провели безліч акцій упокорення населення: вилучення зброї, встановлення високих податків, конфіскація продуктів харчування, репресії. Усе це та запровадження політики НЕПу створило передумови для Голодомору 1921–1923 рр. І хоча на цьому боротьба не закінчилася, але була дуже ослаблена. Селяни не хотіли вступати в колгоспи, віддавати своє майно та худобу, коритися красним окупантам. Збройні виступи та повстання продовжувалися фактично до 1932 року і були придушені лише завдяки великим репресіям, переселеннями та Голодомором 1932–1933 рр., після чого винищений голодом, деморалізований та уражений синдромом постгеноциду народ України не мав сил продовжувати боротьбу.

1. Круцик Р. Народна війна 1917–1932 рр. (путівник до експозиції 120-ї річниці від дня народження Євгена Коновальця). // Наук.-публіц. вид. – К., 2011. – 241 с. 2. ДАВО. – Р.3796, оп.1, спр. 14., арк. 127. 3. Дукельський С. “ЧК на Україні” Государственное издательство Украины 1923 г. Часть 1-я. Ст. 122. Передрук з додатками. – Едмонтон (Канада), 1989. 4. ДАОО. – Р.1673, оп.2, спр.16, арк. 54–56. 5. Коваль Р. М. Отаман Орлик: Историчний нарис. – К.: Стікс, 2010. – С. 384. 6. Україна Incognita / за заг. ред. Лариси Івиної. – 4-те вид., стереотип. – К.: ЗАТ “Українська прес-група”, 2005. – С. 235–238. 7. Голодомори в Україні: геноцид і опір: матер. III Міжнар. наук. конф. 10 груд. 2004 р. – К.: МАУП, 2005. – 272 с.